

Els Stronks

Het maken en kraken van nationale helden in Nederland: Michiel de Ruyter als zeeheld, koopman, zeeschurk en letterheld

Abstract

The article seeks to encourage reflection about the creation and development of a cult status in Dutch culture: in the Dutch past, but also in the present. It focuses on the case of Michiel de Ruyter (1607–1676). He has long been represented as ‘zeeheld’ (naval hero), but his status as hero is currently under scrutiny in the Netherlands. The article dissects cultural representations of De Ruyter to explain why he turned from a typical exponent of the seventeenth century ‘zeehelden’ into a – criticized – exponent of the Dutch merchant. It also briefly explores the possibility of yet another turn in the way De Ruyter is memorialized culturally in the Netherlands. Could the memory of De Ruyter, and more in particular his linguistic and literary skills, serve as a shield against the growing illiteracy in the Netherlands?

Keywords: cultural memory, cult of the Dutch naval heroes, Michiel de Ruyter

Anno 2021 herinnert Nederland zich Michiel de Ruyter (1607–1676) als zeeheld en als zeeschurk. Met ‘herinneren’ bedoel ik dat er Nederlanders zijn die, ten dienste van andere Nederlanders, de herinnering aan daden van De Ruyter levend houden door het maken van films, onderwijsmaterialen, standbeelden, krantenartikelen, tentoonstellingen, boeken etc. etc. De Ruyter speelt dankzij deze cultuuruitingen een rol in hedendaags Nederland die ik in deze bijdrage nader bekijk.

Al tijdens zijn leven, toen De Ruyter na een carrière in de koopvaardij in 1652 voor de marine koos, werden zijn daden in de Nederlandse cultuur breed uitgemeten. In prenten, schilderijen, gedichten, pamfletten werden die publiekelijk bejubeld, onder andere om de maritieme politiek van de Republiek voor inwoners acceptabel te maken.¹ In die periode was ook al de benaming ‘zeeheld’ voor hem in omloop.

Portret van Michiel Adriaansz. de Ruyter, Michiel Mosijn, naar Gerbrand van den Eeckhout, c. 1640–1655. Rijksmuseum, RP-P-1908-180, met in het onderschrift op het portret de term ‘Zee-held’.

Nieuw is dat in het Nederland van nu, naast het oude en vertrouwde ‘zeeheld’, ook ‘zeeschurk’ circuleert. De actiegroep ‘Michiel de Rover’ zorgde voor deze nieuwe belichting van De Ruyters daden door deze in 2015 te linken aan het koloniale verleden van Nederland, middels pamfletten, krantenartikelen, folders en spandoeken.

Actievoerders van 'Michiel de Rover' demonstreren bij het Scheepvaartmuseum (ANP, NOS site: <https://nos.nl/artikel/2015561-lawaai-protest-bij-premiere-michiel-de-ruyter>).

Het verband tussen De Ruyters daden en het koloniale verleden van Nederland is objectief gezien niet erg sterk, zo stelden historici vast in reactie op het optreden van de actiegroep.² Maar om objectiviteit draaien processen van culturele herinnering niet, zo betoog ik in dit artikel. De hernieuwde belichting van De Ruyters leven maakt onderdeel uit van een groter maatschappelijk debat over culturele herinneringen aan het koloniale verleden die Nederland koestert, zoals de aanwezigheid van Zwarte Piet in Sinterklaasvieringen,³ en het gebruik van de term 'politioele actie' voor de respons van Nederland in de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog.⁴ Discussiepunt in die debatten is steeds hoe cultuur dat koloniale verleden representeert, en Nederlanders van nu dus aan de koloniale tijd herinnert.

In deze bijdrage kijk ik naar de relatie tussen De Ruyters daden en de representaties ervan in Nederlandse culturele herinnering vanuit conceptuele kaders die *memory studies* en imagologie bieden.⁵ Dat betekent dat ik aanneem dat er een zeker verband is tussen het leven van een historische

figuur en de manier waarop een land zich die figuur cultureel herinnert. Maar dat die culturele herinnering ook een construct is, en dat dit construct wordt ingericht en gebruikt voor doeleinden die samenhangen met belangen van een land. In die dynamiek kunnen historische helden tot schurken worden gemaakt, als inwoners van een land denken dat het landsbelang daarmee gediend is én voldoende anderen met zich mee krijgen in die visie. Ik vul de kaders die *memory studies* en imagologie bieden aan met een term die de kans biedt het aandeel van beide partijen in die dynamiek te analyseren. Dat is de term ‘economy of attention’, geïntroduceerd door de filosoof en econoom Georg Franck. De term geeft aan dat in elke samenleving, aandacht een schaars goed is dat verdeeld wordt in een markteconomie waarin vraag en aanbod elkaar vinden.⁶ Cultuur en culturele herinneringen vormen zo’n markt. Tussen cultuurproducenten (die bepalen aan welke aspecten van een historisch leven ze aandacht schenken) en cultuurconsumenten (die door massaal filmbezoek, het ronddragen van spandoeken tijdens demonstraties etc. hun adhesie kunnen betuigen) bestaan afhankelijkheden. Maar ook degenen die in cultuuruitingen centraal staan, hebben hierover iets te zeggen zolang ze in leven zijn.⁷ Succesvol is een culturele herinnering als cultuurproducenten aandacht weten vragen voor iets waarvoor de consumenten daadwerkelijk belangstelling blijken te hebben. Zoals uit de voorbeelden hierboven blijkt, vat ik het begrip ‘cultuur’ breed op. Ik ga uit van het bestaan van wat Maaike Meijer ‘cultuurteksten’ heeft genoemd (discoursen):⁸ historisch verankerde motieven, thema’s en vormen van representaties die zich in concrete teksten (van specifieke termen als ‘politieke acties’ tot spandoeken tot onderwijsmaterialen) en beelden (van foto’s tot films) herhalen en manifesteren.

Ik gebruik dit analytisch kader om de rol van De Ruyter in de hedendaagse Nederlandse culturele herinnering nader te bekijken. Eerst betoog ik dat de recente, nieuwe belichting van De Ruyter als zeeschurk verband houdt met een verschuiving in aandacht voor zijn daden in de negentiende eeuw. Toen kwam er naast aandacht voor zijn daden als zeeheld ook interesse voor zijn koopmanschap: daarmee werd de basis gelegd voor de huidige representatie als zeeschurk. En dan bespreek ik een aspect van het leven van De Ruyter dat onderdeel uitmaakt van de huidige culturele herinnering – zijn legendarische verzet tegen een schoolopleiding – maar dat vanuit nieuw wetenschappelijk onderzoek anders belicht kan worden. In die andere belichting kan De Ruyter naast zeeheld wellicht ook letterheld worden, gezien zijn grote taalvaardigheid en ondanks dat vermeend gebrek aan scholing. En dan ‘letterheld’ ofwel in de zeventiende-eeuwse betekenis

van dat woord (volgens het *WNT*: ‘groot geleerde en letterkundige’⁹), ofwel in moderne zin: als iemand die bijzonder vaardig is met taal, en precies kan verwoorden wat hij of zij denkt, zoals bijvoorbeeld het communicatiebureau Letterhelden de term gebruikt.¹⁰

Over De Ruyters taalgebruik zoals dat te onderzoeken is in zijn overgeleverde brieven en scheepsjournalen, verscheen al een lijvige en grondige trilogie van taalkundige Leendert Koelmans (*Teken en klank bij Michiel de Ruyter* (Assen, 1959), *Zeemans lexicon. Woord en woordbetekenis bij Michiel de Ruyter* (Zutphen, 1977) en *Het Nederlands van Michiel de Ruyter: morfologie, woordvorming, syntaxis* (Assen, 2001)). Toch is het interessant voor dat taalgebruik opnieuw wetenschappelijke aandacht te vragen. Vanwege het fundamentele principe dat een ander analytisch kader andere wetenschappelijke inzichten op kan leveren. Letterkundige Cora van de Poppe liet dat onlangs al zien door het gebruik van narratieve technieken en linguïstische variatie in De Ruyters logboeken te onderzoeken, waarbij ze constateerde dat De Ruyter varieerde in het gebruik van werkwoorden en verteltechnieken om bepaalde politieke, maritieme en meteorologische gebeurtenissen voor zijn lezers op het land important en significant te maken.¹¹ Maar ook vanwege het principe dat wetenschap de maatschappij dient. Nieuwe wetenschappelijke belichting van De Ruyters taalvaardigheid kan de culturele herinnering aan hem een nieuwe vorm geven.

Door actief te zoeken naar die nieuwe vorm van culturele herinnering worden wetenschappers (bijna) actievoerders. Maar de zoektocht is opportuun omdat in het afgelopen decennium grootschalige laaggeletterdheid onderdeel is geworden van de Nederlandse maatschappij. Uit een onderzoek van de Algemene Rekenkamer uit 2016 bleek dat er in Nederland bijna twee miljoen mensen van zestien jaar en ouder ‘laaggeletterd’ zijn (circa 18% van de bevolking), dat wil zeggen moeite hebben met lezen en/of schrijven.¹² Het internationale PISA onderzoek van 2018 liet zien dat bijna 25% van de Nederlandse jongeren risico loopt op laaggeletterdheid. Groeien die vijftienjarigen uit tot laaggeletterde volwassenen, dan blijft het niet bij de twee miljoen laaggeletterden die de Algemene Rekenkamer in 2016 constateerde. Vooral het kunnen reflecteren op de inhoud van teksten blijkt een probleem,¹³ maar ook qua leesplezier scoort de Nederlandse jeugd het laagst van alle jongeren die bij het PISA onderzoek van 2021 betrokken waren.¹⁴ We weten uit bestaand onderzoek dat maatschappelijke problemen zoals laaggeletterdheid altijd op meerdere niveaus tegelijk spelen: tussen de politiek en beleidsbepalende organisaties (institutioneel niveau), de praktijk (empirisch niveau) en culturele representaties (symbolisch niveau).¹⁵

Nederlandse reacties op die laaggeletterdheid kwamen er al op alle niveaus. Op institutioneel niveau van Nederlandse politici zoals PvdA-leider Lilianne Ploumen, die bij de verkiezingen in maart 2021 opriep om de handen ineen te slaan en op dit punt een stembusaccord te sluiten;¹⁶ van de Onderwijsraad en Raad voor Cultuur die in 2019 opriepen tot gezamenlijke actie,¹⁷ en van een nationale Leescoalitie in 2020 die een vergelijkbare oproep deed.¹⁸ Op empirisch niveau wordt door docenten en bibliotheekmedewerkers hard gewerkt aan verbetering,¹⁹ en ook acties op symbolisch niveau bleven niet uit. *Influencer* Famke Louise, zanger Jeangu Macrooy en rapper Dio werden ingezet om jongeren via weddenschappen tot lezen te verleiden²⁰ en de Taalunie richtte, ook speciaal voor jongeren, de website Taalhelden in om Nederlanders van nu met talige kwaliteiten in de schijnwerpers te zetten.²¹

Een bijdrage aan acties op symbolisch niveau kan ook wetenschappelijk onderzoek naar taalhelden uit het verleden leveren, omdat historisch gezien laaggeletterdheid Nederland vreemd is. Met name in de tijd van De Ruyter was de Republiek een van de meest geletterde landen van Europa. Een snelgroeiend onderwijsstelsel en een constellatie van drukkers, uitgevers, auteurs en lezers vormden een dynamiek waarin leesvaardigheid als iets waardevols werd beschouwd, zowel in commercieel als cultureel opzicht.²² Jongeren kregen in deze periode als leeftijdsgroep een eigen identiteit en werden via het leesonderwijs in de dynamiek van geletterdheid getrokken.²³ De Ruyter lijkt als schoolverlater geen prototypische exponent van deze dynamiek, maar daar staat tegenover dat hij carrière wist te maken op schepen waar de gemiddelde taalvaardigheid zeker niet onderdeel voor die aan wal.²⁴ Waar uitblinkers mogelijk de aandacht op zichzelf konden vestigen door zich taalvaardig te tonen. Duidelijk maken in welke dynamiek hij kon floreren, levert het Nederland van nu allicht een inspirerend voorbeeld.

Deze bijdrage geeft, in lijn met het al genoemde onderzoek van Van de Poppe, alleen maar een aanzet tot de bestudering van De Ruyter als letterheld. Ook ga ik maar heel summier in op mogelijkheden om resultaten van die wetenschappelijke bestudering onderdeel te laten worden van de culturele herinnering van Nederland. Het onderzoek staat nog te zeer in de kinderschoenen om meer te kunnen melden. Maar om te laten zien welke effecten eerdere verschuivingen van aandacht voor aspecten van De Ruyters leven hebben gehad op de culturele herinnering, begin ik met een bespreking van de verschuiving van zeeheld naar zeeschurk.

De maakbaarheid van culturele herinnering: van zeeheld naar zeeschurk

Het moment waarop De Ruyter naast zeeheld ook zeeschurk werd, laat zich vrij precies vaststellen. In 2004 organiseerde het televisieprogramma *De grootste Nederlander* een verkiezing. Een jury bestaande uit schrijver Joost Zwagerman, cultuurhistoricus Herman Pleij en politica Andrée van Es stelde een lijst van 200 kandidaten op. Alle Nederlanders konden vervolgens hun stem op één van de kandidaten uitbrengen en zo bepalen wie de grootste Nederlander aller tijden was. De Ruyter werd zevende.²⁵ Vanzelfsprekend kreeg De Ruyter in 2006, toen een commissie onder leiding van Frits van Oostrom in opdracht van de Nederlandse overheid de *Canon van Nederland* opstelde ten behoeve van het Nederlandse onderwijs, een plek in die canon toebedeeld.²⁶ In 2020 werd er groot onderhoud aan de *Canon van Nederland* gedaan door de commissie-Kennedy: De Ruyter mocht blijven, maar vanzelfsprekend was dat toen niet meer. De commissie-Kennedy noemde in een begeleidend schrijven bij de hernieuwde canon de maatschappelijke discussie over de heldenstatus van De Ruyter als een van de grote veranderingen van de periode 2006–2020:

Toen de wereld veertien jaar jonger was, leek het Verenigd Koninkrijk nog onlosmakelijk verbonden aan ‘Europa’, werd er volop aardgas gewonnen in Groningen, noemde men Michiel de Ruyter onbekommerd een zeeheld en vonden de meeste mensen het verdedigbaar dat er slechts drie vrouwen waren opgenomen in de Canon van Nederland.²⁷

De tekst over De Ruyter die de leerlingen te lezen krijgen, wordt sterk aangepast door de commissie-Kennedy. Hij begint met een passage over de wereldwijde, onbesproken heldenstatus van De Ruyter in de zeventiende eeuw:

Binnen de Republiek worden leidinggevende zeelieden als grote helden beschouwd, zo ook Michiel de Ruyter. Hij krijgt opdracht voor een slimme politiek-militaire actie: de oorlogstocht in 1667 naar Chatham via de Theems, om werven en schepen van de Engelsen te vernietigen. Het plan slaagt en De Ruyter wordt wereldwijd als zeeheld gezien.

Een achttiende-eeuwse Duitse uitgave als *Des ruhmwürdigen See-Heldens Michael de Ruiters* (Breslau, 1749, een vertaling van de biografie van De Ruyter door Geeraert Brandt (1626–1685) uit 1687) en ook het gedenkteken voor De Ruyter dat in Debrecen in 1895 werd geplaatst, laten zien dat

die internationale reputatie van De Ruyter als zeeheld ook na zijn dood bleef bestaan.

De commissie-Kennedy schrijft ook een passage over de aandacht die er in Nederland zelf inmiddels is voor De Ruyters aandeel in de koloniale handel:

Beeldvorming

De Ruyter geldt nog altijd als bekendste admiraal in de Nederlandse geschiedenis. Toch staat zijn reputatie als zeeheld ook ter discussie. Hoewel hij Europese christenen bevrijdde die tot slaaf waren gemaakt voer hij ook naar de kust van West-Afrika om Nederlandse handelsbelangen, inclusief de handel in Afrikanen, te beschermen.²⁸

Het was de in 2015 uitgebrachte film *Michiel de Ruyter* (regisseur Roel Reinéx) die het aandeel van De Ruyter in die koloniale handel onderwerp van maatschappelijke discussie maakte, en die er dus aan bijdroeg dat deze passage in de nieuwe *Canon van Nederland* is opgenomen. Dat was allereerst niet de bedoeling van de regisseur, zo lijkt het. De film representeert De Ruyter in de traditionele, maar voor de gelegenheid gemoderniseerde rol van zeeheld. Recensenten van grote kranten en online nieuwssites als Nu.nl typeerden het personage De Ruyter als moderne ‘actieheld’ of ‘superheld’.²⁹ Recensenten met een achtergrond als historicus concentreerden zich op de anachronismen die deze modernisering met zich meebracht.³⁰

De actiegroep ‘Michiel de Rover’ nam al voor de première van de film stelling tegen de representatie als superheld, en vroeg aandacht voor De Ruyters rol in de koloniale handel. In lijn daarmee analyseerden de letterkundigen Feike Dietz, Laurens Ham en Saskia Pieterse in een opiniestuk in de landelijke krant *NRC* de ondernemende trekken die de hoofdpersoon in de film. Zij betoogden dat De Ruyter in de film wordt voorgesteld als ideale inwoner van de ‘BV Nederland’. Dat is een term die sinds enkele decennia in met name de Nederlandse politiek in omloop is, en die gebruikt wordt om het (politieke) ideaal uit te dragen dat het land Nederland een onderneming is die onder alle omstandigheden winst maken als belangrijkste doel heeft.³¹

De pragmatische De Ruyter wordt [...] voorgesteld als de ultieme Nederlander (de Nederlandse vlag wappert voortdurend achter hem). Een man die niet door politieke en religieuze denkbeelden gemotiveerd wordt [...].

Dat is in de logica van de film geen gebrek aan denk- of daadkracht van De Ruyter: het is juist zijn grote kwaliteit!

De vraag is of de identificatie van Nederland met apolitiek ondernemerschap werkelijk los staat van politiek denken, zoals in de film wordt voorgesteld. Nee, natuurlijk. Deze identificatie is juist bij uitstek het kenmerk van een politiek geloof dat stelt dat pragmatisme boven overtuiging hoort te gaan.

Met dit soort boodschappen ondersteunt de Nederlandse cultuurindustrie (want Michiel de Ruyter staat niet op zichzelf) het beeld van Nederland als handelsnatie en baat zij die *nation branding* commercieel uit. Verlangen wij werkelijk niets anders van een cultuurproduct dan dat zij fungeert als uithangbord voor de BV Nederland?³²

Dietz, Ham en Pieterse plaatsen de representatie van De Ruyter als modelinwoner van de BV Nederland in de context van de neiging van landen om marketingtechnieken toe te passen om de internationale reputatie van een land op te vijzelen (zogenoemde *nation branding*).³³ Zij kijken dus naar mogelijke effecten van de film als exponent van de Nederlandse cultuur op het buitenland, en stellen de vraag of dit is hoe Nederland zichzelf wil profileren. De actiegroep 'Michiel de Rover' keek meer naar manier waarop de film in Nederland zelf aandacht vraagt voor de ontstaansgeschiedenis van het land:

De film wordt neergezet als: kom allemaal kijken hoe Nederland werd opgebouwd. De makers claimen een waarheidsgetrouw beeld neer te zetten. Wij vinden dat dat niet kan als Nederlands rol in de slavenhandel buiten beschouwing wordt gelaten.³⁴

Een van de leden van de actiegroep, Ana Wind, zei in een interview: 'Voor mij als zwarte Nederlander kan Michiel de Ruyter geen held zijn.'³⁵ Voor haar, en voor de actiegroep, zou waarschijnlijk alleen een film met De Ruyter in de rol van zeeschurk de wandaden uit het koloniale verleden kunnen representeren en in voldoende mate problematiseren.

De actiegroep Michiel de Rover en Dietz, Ham en Pieterse hebben dus andere redenen om aandacht te vragen voor de representatie van De Ruyter als koopman in *Michiel de Ruyter*, maar ze delen het inzicht dat Nederlanders de getoonde beelden kritisch zouden moeten beschouwen. Hetzij vanwege het effect dat die beelden op Nederlanders zelf hebben, hetzij vanwege effecten in het buitenland. Ze vestigen allen met hun kritiek de aan-

dacht op de representatie van De Ruyter als koopman die in 2015 gemeengoed is: die door recensenten bijvoorbeeld niet werd opgemerkt of bekritiseerd, en die de regisseur van de film ook geheel niet als specifieke focus had.³⁶ Dat hij De Ruyter als ondernemende actiehield heeft geportretteerd, zal samenhangen met het vrij recent opgekomen ideaal van de BV Nederland, maar die portrettering past ook in de langer bestaande traditie om De Ruyter als koopman voor te stellen. We kunnen vrij precies vaststellen wanneer De Ruyter naast zeeheld ook koopman werd, en dat moment bestuderen geeft ons zowel antwoord op de vraag hoe invloedrijk dergelijke ingrepen in de culturele herinneringen aan historische figuren kunnen zijn, als ook op de vraag hoe onvoorspelbaar de resultaten van die ingrepen kunnen uitpakken. Degenen die De Ruyter als koopman gingen belichten, zullen nooit voor ogen gehad hebben dat hij als zeeschurk zou kunnen eindigen.

We kunnen stellen dat De Ruyter vanaf het moment dat hij in de publieke belangstelling kwam te staan door pamfletten, schilderijen, gedichten en prenten, aanvankelijk uitsluitend als zeeheld werd gerepresenteerd. Dat bewijzen prenten zoals de hierboven getoond, maar ook bijvoorbeeld de biografie die Geeraert Brandt over De Ruyter schreef en die in 1687 postuum werd uitgebracht onder de titel *Leven en bedryf van den heere Michiel de Ruiter*. De Ruyters tijd in de koopvaardij krijgt alleen wat aandacht in het eerste van de achttien boeken, het woord ‘handel’ valt verder nauwelijks, en het woord ‘koopman’ wordt nergens in verband gebracht met De Ruyter zelf.³⁷ Lofdichter Johannes Vollenhove prijst De Ruyter bij aanvang van het boek ook louter aan als zeeheld, die zijn heldenstatus aan oorlogsdaden dankt.³⁸ Cultuurhistorica Lotte Jensen liet in het artikel ‘Synchrone en diachrone herinnering. Michiel de Ruyter in twee vaderlands-historische epen van Adriaan Loosjes’ zien hoe politieke partijen in Nederland nadien op dat beeld teruggrepen om er, steeds vanwege eigen en andere politieke doeleinden, hun voordeel mee te doen:

Tijdens de drie zeventiende-eeuwse Nederlands-Engelse oorlogen, de achttiende-eeuwse Vierde Engelse Oorlog en Franse Inlijvingstijd schoven veel auteurs de zeeheld naar voren als een exemplarische held, die eigenschappen als moed, vaderlandslievendheid, godsvrucht en deugd belichaamde. Deze elementen keren vrijwel steeds terug in de beeldvorming rondom De Ruyter en vormen een constante door de eeuwen heen.³⁹

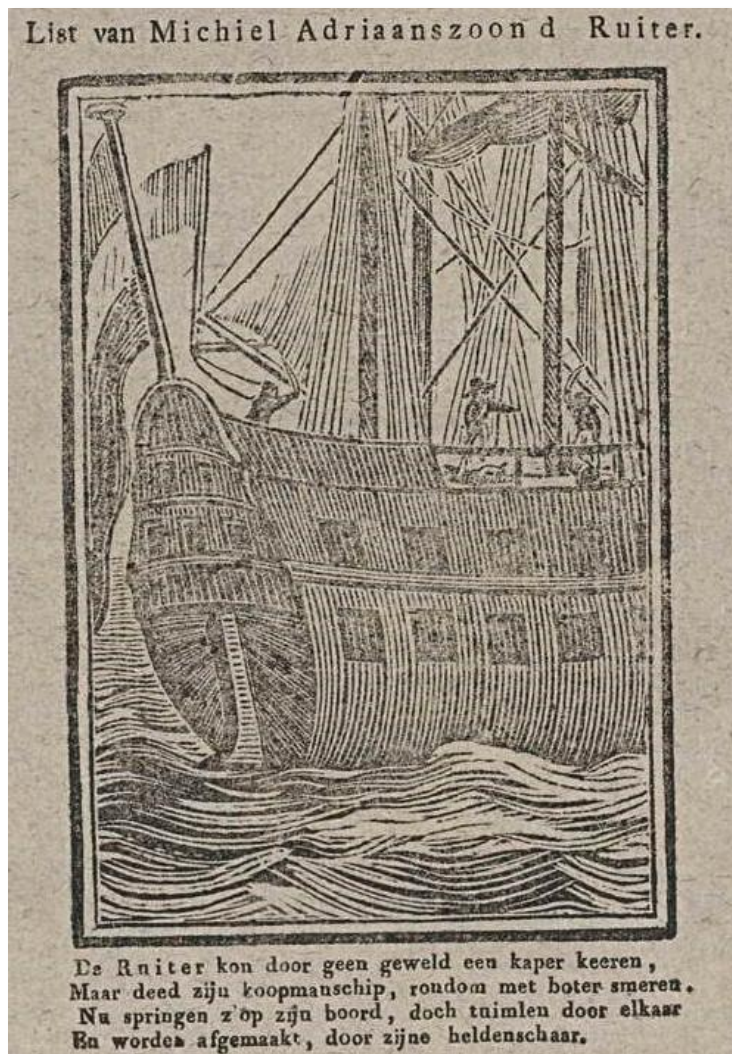
In de twee epische gedichten van Adriaan Loosjes die Jensen in dit artikel centraal stelt, uit 1784 en 1812, zien we de verschuiving van aandacht

optreden waar het me om gaat. In het gedicht uit 1784 valt het woord ‘handel’ niet,⁴⁰ maar in 1812 blijkt handel een belangrijke drijfveer van De Ruyter. Loosjes beschrijft hoe De Ruyter vlak voor zijn laatste tocht samen met zijn vrouw uitkijkt over het IJ:

De Ruiter, mid’lerwijl gestreeld door de IJ-gezigten,
 Bij ‘t langzaam wijkend licht der milde zomerzon,
 Genoot, zooveel zijn oog en hart genieten kon.
 De grijze Zeeheld, gansch doortinteld van genoegten,
 Gevoelde zijn gemoed van reine blijdschap zwoegen
 En vierde in deze taal zich bot: Mijn dierbare Vrouw!
 Gij ziet, met welk vermaak ik dit tafreel aanschouw,
 Dit levendig tafreel van Hollands bloei en luister.
 Weg zijn de nevels thans, die, met een aaklig duister,
 Drie jaren slechts geleên, het dierbaar Vaderland,
 Door Buur en Bondgenoot baldadig aangerand,
 Bedekten: thans herleeft de Handel en de Zeevaart,
 Wijn Hollander en Zeeuw weer vrij van reê tot reê vaart.⁴¹

De Ruyter memoreert voor zijn vrouw dus de Derde Engels-Nederlandse oorlog (1672–1674) waarin ‘Buur en Bontgenoot’ Engeland zich samen met Frankrijk en Duitsland tegen de Republiek keerde. Die oorlog is nu ten einde, zegt De Ruyter, en dat is met name goed voor de handel. Het is voor Hollanders en Zeeuwen weer mogelijk ‘vrij van reê tot reê’ te varen. De Ruyters eigen optreden bij Kijkduin (1673) was daar debet aan, zoals de lezers van toen wellicht wisten.

Deze vroeg negentiende-eeuwse prent *Trekken en gedenkwaardigheden uit de levens van beroemde Nederlandsche mannen* laat zien hoe die representatie van De Ruyter als koopman zich verder ontwikkelde. De prent verbeeldt een episode uit De Ruyters leven waarin hij waarschijnlijk voor het Vlissingse koopmanshuis Lampsins werkte, en kapers in Duinkerken van zijn ‘koopmanschip’ af wist te slaan door het met boter in te smeren waardoor het niet te enteren bleek.⁴² De kapers tuimelden over elkaar heen, en werden ‘afgemaakt, door zijne heldenschaar’:

Trekken en gedenkwaardigheden uit de levens van beroemde Nederlandsche mannen,
Alexander Cranendoncq (mogelijk), 1819–1840, Rijksmuseum, RP-P-OB-200.601.

Ook de daden van koopman De Ruyter worden nu dus heldendaden genoemd. Een kinderprent uit de late negentiende eeuw verbeeldt nog een ander aspect van het leven van De Ruyter als koopman. Een van de afbeeldingen links toont hem als lakenkoopman, en rechts staat hij afgebeeld als bevrijder van 'eenige Christenslaaven':

Het leven van De Ruyter, onderdeel van Nieuwe Nederlandsche kinderprenten door Jan de Haan, gemaakt tussen 1895 en 1903, Rijksmuseum, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.542883>

Het is de verbeelding van met name die episode die er uiteindelijk toe geleid lijkt te hebben dat De Ruyter in Nederland nu niet alleen meer als zeeheld, maar ook als zeeschurk wordt herinnerd.

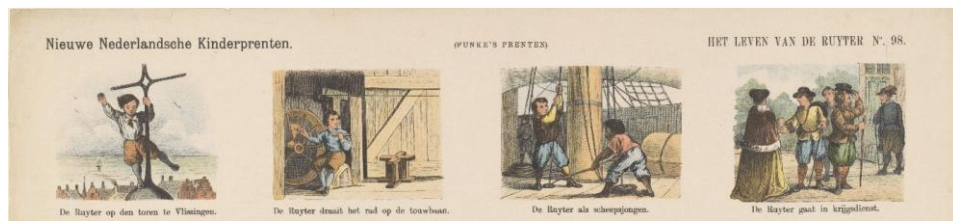
De maakbaarheid van culturele herinnering: van zeeheld naar zeeschurk naar letterheld?

De *Werdegang* van het beeld van De Ruyter als koopman, geeft geen reden te denken dat er een rechte lijn bestaat tussen 'aandacht voor bepaalde episoden uit het leven van een historische figuur' en de manier waarop deze figuur in de culturele herinnering een rol gaat spelen. Dat die rechte lijn er niet blijkt te zijn, geeft ruimte om na te denken over een nieuwe vorm van culturele herinnering rond De Ruyter die hem van zeeheld, zeeschurk, letterheld zou maken.

Aanknopingspunt om dit te doen vinden we in de huidige culturele herinnering aan hem. Daarin is het, en dit is een representatie die we al in de biografie van Brandt vinden, gebruikelijk om De Ruyter voor te stellen als een niet erg studieuze persoon. Brandt schrijft:

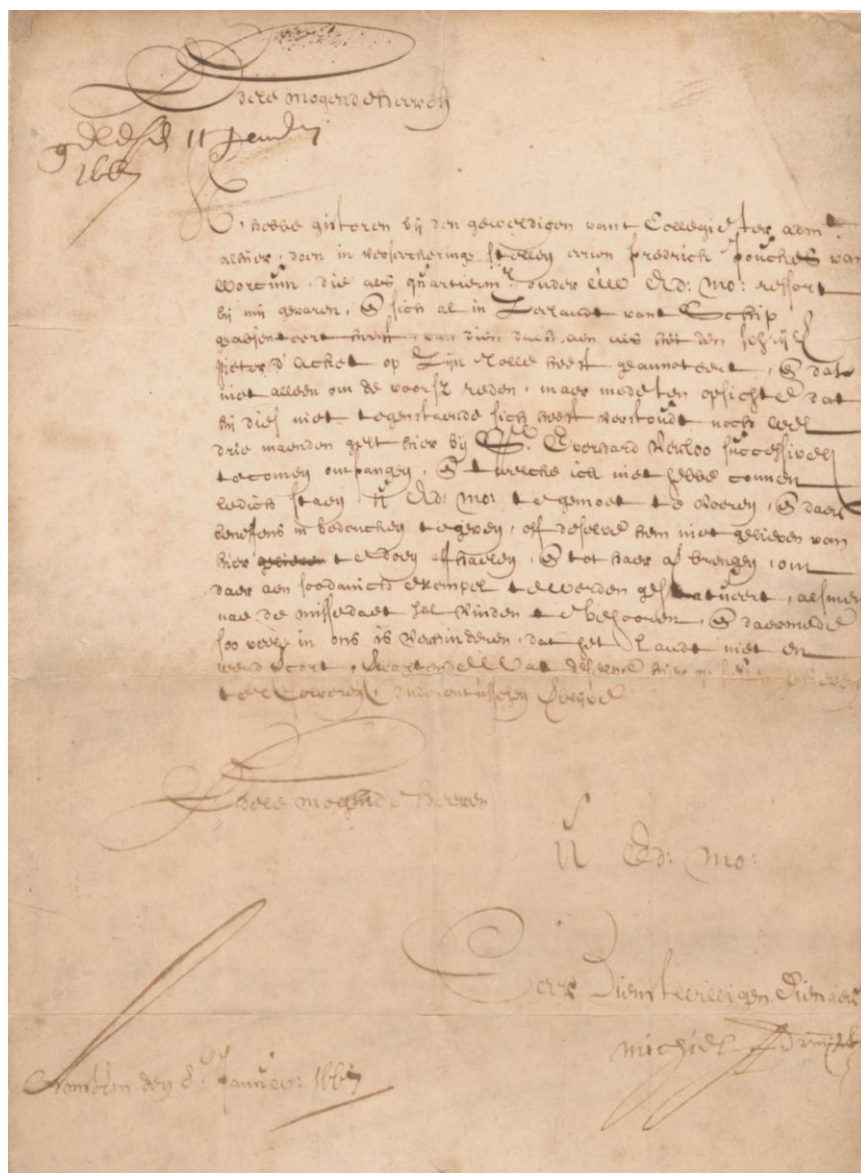
In de scholen, daar zyne ouders hem bestelden, om te leeren leezen en schryven, kon hy niet duuren, en rechte zoo veel ranken van kinderlyke losheit aan, met vechten en smyten, dat de Schoolmeesters hem ter schoole uitjoegen. In de gevechten der jongens, die in de Zeeuwsche en andere Nederlandtsche steden dikwils voorvallen, was hy gemeenlyk de voorste, en droegh zich als Kapitein, en daar hy vooring en vocht, hadt men gemeenlyk d'overhandt. Zoo dat men in die kinderstryden de voorteekens zaggh van zyn volgende leven, en daaden.⁴³

Zijn vechtlust zorgde ervoor dat hij van school verwijderd werd en dus geen lezen en schrijven leerde. Diezelfde vechtlust gaf hem wel onder leeftijds-genoten de kans te oefenen wat hij later zo goed zou kunnen, aldus Brandt: leiding geven en winnen. Op de negentiende-eeuwse prent die ik hierboven al introduceerde, zien we dat hij nergens lezend of schrijvend wordt afgebeeld. In de bovenste vier afbeeldingen wordt duidelijk dat liever in de kerktoeren dan op school zat, en dat wat hij al doende leerde – bij de touw-slager, of aan boord van een schip – vooral praktisch van aard was:

Detail van Het leven van De Ruyter, onderdeel van Nieuwe Nederlandsche kinderprenten door Jan de Haan, gemaakt tussen 1895 en 1903, Rijksmuseum, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.542883>

Een kinderboek uit 1902 verwoordt het zo: ‘Geen knaap in Vlissingen was ondeugender dan hij. Van de school weggezonden, moest de kleine Michiel in de lijnbaan van Mijnheer Lampsens aan ’t werk. Daar kon hij een stuiver per dag verdienen, door aan een wiel te draaien.’⁴⁴

Handgeschreven brief van Michiel de Ruyter van 8 januari 1667 gericht aan de heren van de admiraliteit van Rotterdam Rijksmuseum, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.242090>.

Het is duidelijk dat De Ruyter in zijn eigen tijd en ook daarna niet als letterheld gezien werd, of zelfs als het tegenovergestelde van een letterheld wordt geportretteerd. De al genoemde Vollenhove brengt in zijn lofdicht voor *Leven en bedryf van den heere Michiel de Ruiter* zelfs een scherp onderscheid aan tussen Brandt die als schrijver lof oogst ‘met syn veder’. En De Ruyter wiens oorlogsdaden eeuwenlang in herinnering zullen blijven door ‘kracht van krygsgeweer’:

Ziet hier den Zeehelt noch en wenscht het Vaderlandt
Met zulke Zoonen heil, als RUITER en als Brandt,
Behaalden ze van ouds veel lofs, die vroom bedreven,
’t Geen schryvens waardig was, of groot bedryf beschreven,
Zy winnen beiden na hun doot onsterflyke eer,
Dees met syn veder, die door kracht van krygsgeweer.

Toch zien we in het al genoemde artikel van Van de Poppe, en ook een bijdrage van László Zsigmond Bujtás aan de bundel *Acta Neerlandica* die gewijd was aan De Ruyters bemiddelende rol bij de bevrijding van de Hongaarse protestantse predikanten in 1676, bewijs dat De Ruyter wel degelijk zeer taalvaardig was. Bujtás citeert twee uitspraken die tijdgenoten van De Ruyter optekenden. De eerste uitspraak betreft zijn reactie op het verzoek van de Admiraliteit om zijn – naar zal blijken, laatste en fatale – zeetocht aan te vatten:

De Heeren hebben mij niet te verzoeken, maar te gebieden, en al wierd mij bevolen ’s Lands vlag op een enkel schip te voeren, ik zou daarmee t’ zee gaan, en daar de Heeren Staaten hunne vlag betrouwen, zal ik mijn leven wagen.⁴⁵

De tweede uitspraak komt uit een brief van de met De Ruyter bevriende predikant Theodorus Westhovius (1645–1705), die erbij was toen De Ruyter stierf. Westhovius schreef De Ruyters woorden op in een brief aan Brandt (1626–1685), en zo kwamen die uiteindelijk in Brandts biografie terecht:

O, Mijn genadigen God! ik danck u voor u vaderlike castijdinge. Heere be-waert ’s lands vloot, spaert genadelik onse officieren, matrosen ende soldaten; mijne soete mannen, die voor een klijn gelt soo groote ongemacken uijtstaen; geeft hen sterkte ende kloekmoedigheid, opdat wij onder uwen segen de overwinninge mogen wegdragen, gij sult alleen de eere wegdragen, wij sullen u loven, als gij ue knechten geholpen hebt, welkers oogen op u sien.

Ach seijde dien vromen helt aen dit catijwig lichaem is wijnig gelegen, daer de kostelike siele behouden wert. Mijn pijn is niet te agten bij de onspreekelike smert en smaat, die Jesus, des werelts heiland onschuldig geleden heeft, opdat hij ons van de eeuwige pijn soude bevrijden, ende met geluksalige vreugde vervullen.

Heere Jesus, gij hebt gesegt, dat wij onse siele in leidsamheit soudens besitten; Geeft mij Heere, dat gij gebiet, en gij sult niet te vergeefs gebieden; Geeft mij de Christelike leidsamheit tot een sterckte mijner siele, opdat ik mag volstandig blijven tot den einde toe: want de leidsamheit overwint meer als de kragt.⁴⁶

We hebben in beide gevallen te maken met tijdgenoten die De Ruyters woorden mogelijk niet letterlijk weergegeven hebben om hem welbespraakter te doen lijken dan hij was. Maar bronnen als een handgeschreven brief van De Ruyter die hij op 8 januari 1667 aan de heren van de admiraliteit van Rotterdam schreef om de arrestatie van een kwartiermeester ongedaan te maken, als natuurlijk ook De Ruyters hele carrière in een taalrijke omgeving, suggereren dat hij wist wat hij met taal kon en moest doen.

Veel meer onderzoek is nodig. Allereerst naar wat De Ruyter met taal echt kon. Een eerste verkenning die Van de Poppe deed, leverde naast het genoemde artikel ook de observatie op dat De Ruyter het verschil tussen ‘ik’ en ‘wij’ haarfijn aanvoelde en wist te benutten als hij de admiraliteit over een overwinning dan wel nederlaag berichtte.⁴⁷ Het verloop in dat gebruik ziet er zo uit:

	% wij	% ik
1635	93%	7%
1637	99%	1%
1635–1637	95%	5%
1652–1653	94%	6%
1664–1665	92%	8%
1673	81%	19%
1674	94%	6%
1675–1676	86%	14%

Vanaf 1673 bekleedde De Ruyter de hoogste positie van luitenant-admiraal – in 1664 was hij nog viceadmiraal. Dat verklaart mogelijk de 19% in 1673. Interessant is de terugval in 1674: het enige jaar dat hij moest melden dat een missie van hem mislukt was. En in de tweede plaats naar de invloed

van culturele representaties op het beeld dat we van De Ruyters scholing hebben. Waarom werd zijn schooluitval zo breed uitgemeten door Brandt, droeg De Ruyter tijdens zijn leven zelf al bij aan die beeldvorming?

We hebben op dit punt in de tijd veel meer vragen dan antwoorden. Maar toch zijn we, hoewel we wetenschappers en geen actievoerders zijn, al bezig met ook de voorlopige resultaten onder de aandacht te krijgen. Dat doen we door ook voorlopige resultaten al te publiceren in publicaties als deze, maar ook door het maken van (digitale) educatieve middelen die wetenschappelijke inzichten helpen te verspreiden. Zo is er binnen het plus-programma voor het schoolvak Nederlands in Nederland door studenten aan de Universiteit Utrecht een zogenoemde ‘Verkenning’ ontwikkeld waarin Nederlandse leerlingen zelf op onderzoek kunnen uitgaan.⁴⁸ De situatie rond de geletterdheid van de Nederlandse jeugd is er ernstig genoeg voor.

Noten

- ¹ Pollmann, ‘The Cult and Memory of War and Violence.’
- ² Lenderink, ‘Michiel de Rover’; Visser, ‘Michiel de Ruyter was een koloniale zeeschurk.’
- ³ Zie voor de site van het Meertens Instituut voor de meest recente stand van zaken in dat debat: <https://www.meertens.knaw.nl/cms/nl/onderzoek/faq/145825-vragen-over-zwarte-piet>. De band tussen Michiel de Rover en het Zwarte Piet-debat is gelegd door de actiegroep zelf; onderdeel van die actiegroep is ‘Zwarte Piet Kennet Rotterdam’.
- ⁴ Zie daarover de documentaire *Onze jongens op Java* (2019) en de film *De Oost* (2021).
- ⁵ Zie bijvoorbeeld, Rigney, ‘Portable Monuments’, met name 365 en Leerssen, ‘Over nationale identiteit.’
- ⁶ Franck, ‘The scientific economy of attention.’
- ⁷ In zijn oratie heeft Arnoud dit analytisch model al gebruikt voor de distributie van roem in de tekstuele cultuur van de Republiek. Zie Visser, *In de gloria*.
- ⁸ Meijer, *In tekst gevat*.
- ⁹ Zie deze twee lemma’s in het WNT:
<https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M036911.re.204&lemmodern=letterheld&domein=0&conc=true> en
<https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M025283.re.63&lemmodern=letterheld&domein=0&conc=true>.
- ¹⁰ Zie <https://letterhelden.nl/over-letterhelden/>.
- ¹¹ Van de Poppe, ‘Narrativity in navallogbooks.’
- ¹² Algemene Rekenkamer, *Aanpak van laaggeletterdheid*.
- ¹³ Gubbels, ‘Moeite met evalueren en reflecteren: wat betekent dat?’.
- ¹⁴ OECD, *21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World*.

- ¹⁵ Buikema e.a., *Cultures, Citizenship and Human Rights*.
- ¹⁶ Zie bijvoorbeeld: <https://twitter.com/ploumenlilianne/status/1370714093137629187>.
- ¹⁷ Raad voor Cultuur en Onderwijsraad, *Lees! Een oproep tot een leesoffensief*.
- ¹⁸ Leescoalitie, *Oproep tot een ambitieus leesoffensief*, 2.
- ¹⁹ Zie bijvoorbeeld <http://lezeninhetvmbo.nl> en <https://www.debibliotheekopschool.nl/home.html>.
- ²⁰ <https://www.deweddenschap.nl/lc/>.
- ²¹ <https://taalhelden.org/>.
- ²² Van Zanden & Buringh, 'Charting the Rise of the West'; Pettegree & Der Weduwen, *De boekhandel van de wereld*.
- ²³ Boot, P. e.a., 'Young Agents.'
- ²⁴ Van Lottum & Poulsen, 'Estimating numeracy and literacy levels in the maritime labour market.'
- ²⁵ Zie https://nl.wikipedia.org/wiki/De_grootste_Nederlander.
- ²⁶ Aan de hand van 'vensters' over gedenkwaardige gebeurtenissen en personen, bracht de commissie de culturele identiteit van Nederland in kaart. Zie Van Oostrom e.a., *De canon van Nederland*, 34. Vanaf 2010 kreeg de *Canon van Nederland* een vaste plek in de eindtermen van het geschiedenisonderwijs in Nederland, zie Kieft e.a., *De Canon van Nederland*.
- ²⁷ Kennedy e.a., *Open vensters voor onze tijd*, 14.
- ²⁸ Kennedy e.a., *Michiel de Ruyter*.
- ²⁹ Zie bijvoorbeeld Zagt, 'Michiel de Ruyter: meer dan alleen maar zeeslagje spelen'; en <https://www.nu.nl/recensies/3981039/filmrecensie-michiel-ruyter---roel-reine.html>.
- ³⁰ Zie bijvoorbeeld Van der Burg, 'Spektakelfilm Michiel de Ruyter zit boordevol anachronismes.'
- ³¹ De term 'BV Nederland' dateert al van iets eerder, maar wordt vooral vanaf 2010 veel gebruikt in de Nederlandse politiek omdat Rutte – die in 2010 als premier aantrad – hem vaak als referentiekader gebruikt. Zonder kritiek bleef dat kader en de politiek die erbij hoort niet. Het artikel van Dietz, Ham en Pieterse is daarvan een voorbeeld, maar zie uit datzelfde jaar bijvoorbeeld ook De Koning, 'Rutte gaat met BV Nederland een stukje Chinese koek binnenhalen.'
- ³² Dietz, Ham & Pieterse, 'Michiel de Ruyter is een reclamespot.'
- ³³ Kerr, *Diplomacy in a globalizing world*, 354.
- ³⁴ Blokker, 'Ongezien zeggen ze: wat een stomme film!'
- ³⁵ Ibidem.
- ³⁶ Bos, 'Interview met Roel Reine.'
- ³⁷ Uitgezocht middels de zoekfunctie van de digitale uitgave Brandt 1687/1988, *Leven en bedrijf van den heere Michiel de Ruiter* de DBNL.
- ³⁸ Vollenhove, 'Op het leven Van den doorluchtigsten zeeheldt, XII.'
- ³⁹ Zie Jensen, 'Synchrone en diachrone herinnering.', 142–143 en Jensen, 'Michiel de Ruyter kan dienen voor elk doel.'
- ⁴⁰ Loosjes, *M.A. de Ruyter, in X. boeken*.
- ⁴¹ Loosjes, *De laatste zeetogt van den admiraal de Ruiter*, 4.

- ⁴² Een precieze datering van deze episode hebben historici nog niet kunnen geven, zie bijvoorbeeld Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland*.
- ⁴³ Brandt, *Leven en bedryf van den heere Michiel de Ruiter*, 5.
- ⁴⁴ *Onze historie in woord en beeld*, 73.
- ⁴⁵ Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland*, 298.
- ⁴⁶ Bujtás, 'Theodorus Westhovius over de dood.', 165.
- ⁴⁷ Panhuysen, *De ware vrijheid*, 333.
- ⁴⁸ PlusNederlands, Heldenverering en literatuur.

Bibliografie

- Algemene Rekenkamer. 2016. *Aanpak van laaggeletterdheid*. Den Haag. (https://www.rekenkamer.nl/binaries/rekenkamer/documenten/rapporten/2016/04/20/aanpak-van-laaggeletterdheid/Rapport_Aanpak_laaggeletterdheid.pdf) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Blokker, B. 2015. 'Ongezien zeggen ze: wat een stomme film!' *NRC Handelsblad*, 26 januari. (<https://www.nrc.nl/nieuws/2015/01/26/ongezien-zeggen-ze-wat-een-stomme-film-1462143-a748819>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Boot, P., Dietz, F. M., Stronks, E., & Zwart, W. 2016. 'Young Agents: Jonge auteurs op de vroegmoderne boekenmarkt.' *Nederlandse letterkunde* 21.1: 1–34. <https://doi.org/10.5117/NEDLET2016.1.BOOT>
- Bos, A. 2015. 'Interview met Roel Reine.' *In de bioscoop: onafhankelijk filmmagazine*. (<https://www.indebioscoop.com/interview-roel-reine-regisseur-michiel-de-ruyter/>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Brandt, G. 1687/1988. *Leven en bedryf van den heere Michiel de Ruiter*. Fotografische herdruk. Franeker: Uitgeverij Van Wijnen.
- Buikema, R.L., Buyse, A.C. & Robben, A.C.G.M. 2019. *Cultures, Citizenship and Human Rights*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429198588>
- Burg, J. van der. 2015. 'Spektakelfilm Michiel de Ruyter zit boordevol anachronismes.' *Historisch nieuwsblad.nl*. (<https://www.historischnieuwsblad.nl/spektakelfilm-michiel-de-ruyter-zit-boordevol-anachronismes/#:~:text=Aan%20historische%20fantasie%20ontbreekt%20het,advies%20had%20geen%20kwaad%20gekund>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).

- Bujtás, L. Z. 2012. 'Theodorus Westhovius over de dood en de begrafenis van admiraal De Ruyter (1676–1677).' *Acta Neerlandica. Michiel de Ruyter en Hongarije* 2012/8: 135–174.
- Dietz, F.M., Ham, L.J. & Pieterse, S.A. 2015. 'Michiel de Ruyter is een reclamespot BV Nederland.' *NRC Handelsblad*. (<https://www.nrc.nl/nieuws/2015/02/07/michiel-de-ruyter-is-een-reclamespot-bv-holland-1463606-a1262052>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Franck, G. 2002. 'The scientific economy of attention. A novel approach to the collective rationality of science.' *Scientometrics* 55.1: 3–26. <https://doi.org/10.1023/A:1016059402618>
- Gubbels, J. 2020. 'Moeite met evalueren en reflecteren: wat betekent dat?' *Didactiek Nederlands – Handboek*. (<https://didactieknederlands.nl/handboek/2020/12/moeite-met-evalueren-en-reflecteren-wat-betekent-dat/>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Jensen, L. 2012. 'Synchrone en diachrone herinnering. Michiel de Ruyter in twee vaderlands-historische epen van Adriaan Loosjes.' *Nederlandse Letterkunde* 17: 141–157. <https://doi.org/10.5117/NEDLET2012.2.SYNC351>
- Jensen, L. 2015. 'Michiel de Ruyter kan dienen voor elk doel.' *Volkskrant*, 30 januari (<https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/michiel-de-ruyter-kan-dienen-voor-elk-doel~b26e4030/>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Kennedy, J. e.a. 2020. *Open vensters voor onze tijd. De Canon van Nederland herijkt*. Utrecht: Stichting Toen en nu (<https://www.canonvannederland.nl/nl/media/attachment/id/142040>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Kennedy, J. e.a. 2020. *Michiel de Ruyter. De Republiek in woelige wateren*. (<https://www.canonvannederland.nl/nl/michielderuyter>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Kerr, P. 2013. *Diplomacy in a globalizing world: theories and practices*. New York: Oxford University Press.
- Kieft, M., Buynsters, M., Damstra, G., Bremer, B. 2019. *De Canon van Nederland. Vervolgonderzoek 2018/19*. Utrecht: Oberon.
- Koning, P. de. 2015. 'Rutte gaat met BV Nederland een stukje Chinese koek binnenhalen.' *NRC Handelsblad*, 25 maart

- (<https://www.nrc.nl/nieuws/2015/03/25/rutte-gaat-met-bv-nederland-een-stukje-chinese-koe-1478282-a1259299>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Leerssen, J. 1988. 'Over nationale identiteit.' *Theoretische geschiedenis* 15.4: 417–430.
- Lendering, J. 2015. 'Michiel de Rover.' *Historiek: online geschiedenismagazine* (<https://historiek.net/michiel-de-rover/47743/>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Leescoalitie, *Oproep tot een ambitieus leesoffensief*. Amsterdam (<https://tijdvooreenleesoffensief.nl/wp-content/uploads/2021/02/Manifest-Leesoffensief.pdf>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Lottum, J. van, & Poulsen, B. 2011. 'Estimating numeracy and literacy levels in the maritime labour market of the North Atlantic of the late eighteenth century.' *Scandinavian Economic History Review* 59.1: 67–82. <https://doi.org/10.1080/03585522.2011.541124>
- Loosjes, A. 1784. *M.A. de Ruyter, in X. boeken*. Haarlem en Amsterdam: Willem Holtrop (<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=dpo:8892:mpeg21:0005>) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Loosjes, A. 1812. *De laatste zeetogt van den admiraal de Ruiter*. Haarlem.
- Meijer, M. 1996. *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam: AUP.
- OECD. 2021. *21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World*. Paris: PISA, OECD Publishing.
- Onze historie in woord en beeld*. 1902. Utrecht: Kemink & Zoon.
- Oostrom, F. van e.a. 2006, *De canon van Nederland. Rapport van de commissie ontwikkeling Nederlandse canon. Deel A*. Den Haag: Ministerie van OCW (https://www.canonvannederland.nl/doc/Canonrapport_A.pdf) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Panhuysen, L. 2005. *De ware vrijheid: de levens van Johan en Cornelis de Witt*. Amsterdam: Atlas.
- Pettegree, A. & Der Weduwen, A. 2017. *De boekhandel van de wereld. Drukkers, boekverkopers en lezers in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Atlas Contact. (Vert. van *Bookshop of the World*).
- Pollmann, J. 2018. 'The Cult and Memory of War and Violence.' H.J. Helmers and G.H. Janssen (eds). *The Cambridge Companion to the*

- Dutch Golden Age*. Cambridge: Cambridge University Press, 87–104.
<https://doi.org/10.1017/9781316771549.009>
- Poppe, C. van de. 2020. 'Narrativity in naval logbooks. Michiel de Ruyter and the narrative function of verb variation.' *Journal of Dutch Literature* 11.1: 52–79.
- PlusNederlands. 2020. 'Heldenverering en literatuur.'
 (https://plusnederlandslab.wp.hum.uu.nl/verkenning/heldenverering-en-literatuur) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Prud'homme van Reine, R. 1996. *Rechterhand van Nederland: biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Raad voor Cultuur en Onderwijsraad. 2020. *Lees! Een oproep tot een leesoffensief* (https://www.lezenenschrijven.nl/sites/default/files/2020-08/Lees-Een-oproep-tot-een-leesoffensief.pdf) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Rigney, A. 2004. 'Portable Monuments: Literature, Cultural Memory and the Case of Jeanie Deans.' *Poetics* 52.2: 361–396.
<https://doi.org/10.1215/03335372-25-2-361>
- Visser, A.S.Q. 2013. *In de gloria: Literaireroem in de Renaissance*. Den Haag: ANV.
- Visser, Y. 2015. 'Michiel de Ruyter was een koloniale zeeschurk.' *Historiek: online geschiedenismagazine* (https://historiek.net/michiel-de-ruyter-was-een-koloniale-zeeschurk/47450/) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Vollenhove, J. 1687. 'Op het leven Van den doorluchtigsten zeeheldt Michiel de Ruiter.' Brandt, G. 1687/1988. *Leven en bedryf van den heere Michiel de Ruiter*. Fotografische herdruk. Franeker: Uitgeverij Van Wijnen.
- Zagt, A. 2015. 'Michiel de Ruyter: meer dan alleen maar zeeslagje spelen.' *Algemeen Dagblad* 23 januari. (https://www.ad.nl/film/michiel-de-ruyter-meer-dan-alleen-maar-zeeslagje-spelen~ade01202/) (laatst geraadpleegd op 30 juni 2021).
- Zanden, J. L. van & Buringh, E. 2009. 'Charting the Rise of the West. Manuscripts and Printed Books in Europe, a Long-term Perspective from the Sixth through the Eighteenth Centuries.' *Journal of Economic History* 69.2: 409–445. <https://doi.org/10.1017/S0022050709000837>